

KOMÁROMI CSABA

Zelk Zoltán hagyatékáról – szubjektíven*

Este jó, este jó
este mégis jó.
Apa mosdik, anya főz,
együtt lenni jó.

[...]

Nem félek, de azért
sírní akarok,
szállok én is mint a füst,
mert könnyű vagyok...

Ki emel, ki emel
ringat engemet?
kinyitnám még a szemem,
de már nem lehet...

Elofvadt a világ,
de a közepén
anya ül és ott ülök
az ölében én.¹

Ki ne ismerné ezeket a sorokat, melyekben ez az ősi lüktetésű, magasrendű költészet gyermekhangra hangolva jelenik meg?

Jómagam is ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelynek tagjai életük legkorábbi szakaszában már feltétlenül találkoztak Zelk Zoltán műveivel. Zelk gyermekversei a magyar költészet azon darabjai közé tartoznak, melyek legpraktikusabban érik el céljukat: megmutatják a kisgyermeknek, mi az irodalom, mi a művészet, milyen a világ. Megismertetik a ritmus, a szavak varázsát, segítenek elkülöníteni a jót a rossztól, a csúnyától a széptől. Segítenek megemészteni az én és a világ distinkcióját. Mindezt gyönyörű anyanyelvünk egyszerű, de poétikusan elrendezett kifejezéseivel. Lehetetlen nem megemlíteni, hogy valószínűleg nincs olyan magyar óvónő, aki legalább egyszer ne olvasná fel *A három nyúl* című verses mesét² a csoportszobában,

* Zelk Zoltán Baumgarten-díjas, kétszeres Kossuth- és József Attila-díjas költő kéziratot hagyatékát özvegye, Sinka Erzsébet a költő 100. születésnapjára, 2006-ban bocsátotta a Petőfi Irodalmi Múzeum és ezzel a magyar irodalmat kutatók rendelkezésére. Idén szeptemberben a PIM Digitális Akadémiájának tagjai posztumusz társukká választották Zelket, akinek feldolgozott hagyatékát immáron címléírásokban is lehet tanulmányozni a www.pim.hu online katalógusában. Az alábbi szöveg a frissen megválasztott DIA-tag Zelkre emlékező esten, 2012. október 12-én elhangzott beszéd szerkesztett változata.

¹ Igen nagy népszerűséget akkor kapott az *Este jó, este jó* című vers, amikor megzenésített változata megjelent Vitai Ildikó *Mesebeli madár* című nagylemezén, 1980-ban.

² *A három nyúl*nak írója halála után is számos kiadása született, ezek közül a legtöbb keményfedelű leporellóalakban.

vagy ne csendülne fel az *Ákombákom* dallama³. Nos, talán nem utólagos belemagyarázás, és kisgyermekkorai énemre visszaemlékezve kijelenthetem, igenis szerepe volt Zelk gyermeklélekre komponált darabjainak abban, hogy most a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának munkatársa lehetek.

Mi, akik a Kézirattárban dolgozunk, kivételes és megtisztelő munkát végzünk. Azokat az objektumokat tárhatjuk fel és rendezhetjük, amelyekhez egy író embernek a legtöbb személyes kötődése van. A kéziratok hivatottak bizonyítani az író társas kapcsolatait, műveinek (jelen)létét, amelyek miatt az író embert írónak nevezjük. Ez nem pusztán levéltári munka. Nem okleveleket, hivatalos (politikai, gazdasági) iratokat, bírói végzéseket, inventáriumokat pakolunk meghatározott sorrendbe. Egy *művész* tehetségének, *kitűnőségének/kiválóságának* papírba és grafitba, tintába ágyazott biztosítékait őrizzük és tesszük kutathatóvá. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára valóban a magyar írók „hiteles helye” a szó irodalmi értelmében, tehát az íróvá válás, a művészként való elismertség legitimálásának dokumentumait (is) őrzi.

Ez a munka alaposítást követel a kutatók és a kutatás hasznára, ám ami még ennél is fontosabb: lojalitást az alkotó emlékezetének objektív megőrzéséhez. Az első eredménye látható a címléírásainkban, a másik, a lojalitás, nos, az nem látható. Az a feldolgozó muzeológus lelkében valósulhat meg elsődlegesen: a lelkünkbe vetül az írónak mint embernek az egész élete, legalábbis, amit a hátrahagyott papírok meg tudnak belőle őrizni.

Eddig rejtett összefüggések felismerésének lehetőségét kapjuk egy hagyattal együtt, s a mi munkánkon múlik, hogy ezeknek hány százalékát tudjuk felvillantani. Kihívás és folytonos kísérlet. Mert hiába van egy negyven éve működő feldolgozási szisztémánk, minden egyes írói hagyaték nagyfokú rugalmasságot követel tőlünk: a maga feldolgozására való érzékenységet. Valóban nem könnyű palliumokba⁴ rendezni, dobozokba kényszeríteni egy – kezdetben szinte mindig – végtelennek látszó kézírathalmazt.

Az én első kézírattári munkám Zelk Zoltán kéziratok hagyatékának feldolgozása volt.

A hagyaték legjelentősebb része nyilvánvalóan maga a zelki életmű: a mintegy kétezer fólioni, több mint félezer darabot számláló költemény-halmaz és még közel ezer kéziratoldali prózai alkotás. Nagy része ennek az anyagnak persze a késői alkotói periódus terméke, hiszen az életút megpróbáltatásaiból fakadóan a többi életszakaszból viszonylag kevés mű maradt fenn eredetiben.

Kiemelendő a legkorábbi fennmaradt verskéziratok közül a még Zolkovits Zoltán névvel aláírt, kassáki ihletettséggű *Éposz a falakról* (1925), valamint a Bergmann Terkának⁵ írott *Teréz* című, melyet Karinthy Ferenc hozott haza egy amerikai útjáról.

³ Szörényi Szabolcs zenéjével szintén 1980-ban jelent meg Halász Judit *Mákosrétes* című nagylemezén.

⁴ *pallium* lat. 'köpeny, palást'. Így nevezik azokat a dossziékat, amelyekben az egy címléírasi egységnek szánt kézírathalmazt tárolják.

⁵ Bergmann Teréz (1904–?) fotóművész; Karinthy Frigyesné Böhm Aranka barátnője.

Teréz

Odvas ablakot kintre jöttél, nyers fájdalommal s arcoltal érzéssel kintre
issátaral,
hangtalan, még ritkább mögü:
szív mögü, melynek hangja nem hallat, de nekem tüskéire veri az
arcot.

És mozdulatossá a féltve gémizőket is látom,
amikkel reménytelen percekhez döccentés
ajkait előtt cédálan súvít.
Szabályos, lomba élétes nistogmat mögött
s fájdalomat súvítós éreket rájaj.

mért is tagadnam: testvéreket éretek,
nemzedek hangja az én tekintetem -
s meg horgul magamban, mint "imát nekem bátyuját
kiszérel", sőt az emlékeinket

Pogromok pernye, pernye napot,
hol elhunyt, hol feltámaszt, megéltünk:
ics lépünk hirtel sélte, kikönnöz őri álmok fanyagát
s ics totorkálunk újra emlékeinket felé!

*

Farsak nék, himbélővés a lámpák alatt,
farsak ténylekét vor szemlélte az a nék -
nék arcot ~~pernye~~ nékem s fölülte a egyívűt egyet,
éjlett konyhokot:
s nevetéket meg nőni kora, hogy ének legyen
vagy kemény kiállítás,
ami élűi konyhokot az ötleten farsokot.

Dez Jolán

Hálások lehetünk, hogy egy író életének legkitüntetettebb pillanatai, vagyis egy-egy szöveg születése egyik-másik kéziraton igen figyelemre méltó plasztikussággal követhető nyomon ebben a hagyatékban. A szelídség és a finomság oly hajlékonyan fonódik össze a zsigeri szomorúsággal, és az időnként hetykének ható öniróniával olyan istenáldotta ötvözetet képez, mely valóban párját ritkítja a 20. század második felének magyar irodalmában. Csak feledkezzünk bele néhány sorába, és egyszerre érezzük a teljességet és az ürességet („Fű voltam, mostan sár vagyok”), a kicsit és a nagyot („Talán a fény, a fergeteg / s a vadgesztenye-levelek, / mik sírodra keringenek, / ők tudják a morze-jelet”), a hideget és a meleget („Benn kályhaszó, künn hó szakad.”), az egészt és az összetörtet („S a papíron a szótagok, / mint üszkösödő végtagok” – *Sirály*). Zelk műveit nem az írásgyakorlat és a rutin teszi nagyszerűvé (utalok itt állandó – különböző interjúiban is megemlített – aggodalmára, amikor közvetlen barátainak beolvasta telefonba egy-egy friss alkotását, s megkérdezte: „Vers ez?” Déry Tibor egy levelezőlapján erre a kérdésre született válasza olvasható: „Zoltánom, persze, hogy vers.”⁶), hanem a folytonosan *érző* lírai én és a *gondolkodó* ember fájdalmas és olykor talán hiábavalónak tűnő mentális tevékenysége. Mert legyen akár az Angolparkban dodzsesmesfiú, akár zsidó munkaszolgálatos a háborúban, akár *A hűség és a bála éneke* ünnepelt, „pártos” szerzője, akár a Kisdobos meghatározó munkatársakkal együtt dolgozó szerkesztője, akár a forradalomban betöltött szerepéért bebörtönzött, majd kiengedett és megtúrt szerző, akár özvegyiségében megtört férj, akár betegségeiben megfáradt, ám egy újra egyedi hangra talált termékeny költő, és ugyanakkor anekdotákat ontó író – Zelk mégis folyton önazonos, akiből bármi szakad is ki, azzal mindig teljesíteni tudja a költészetet kedvelők, a Verset olvasni akarók igényeit.

A hagyaték másik legjelentősebb része a közelebbi barátoktól (többek között Vas Istvántól és Szántó Piroskától, Déry Tiboréktól, Somlyó Györgytől, Janikovszky Évától, Karinthy Ferencről, Örkény Istvántól, Lázár Ervinéktől, Nagy Lászlótól, Csurka Istvántól, Réz Páltól, Tandori Dezsőtől), illetve pályatársaktól (többek között Lengyel Balázstól, Nemes Nagy Ágnestől, Rába Györgytől, Gergely Ágnestől) kapott többnyire egyes kötetekhez vagy művekhez gratuláló levelek.

Különleges darabok is rejteznek a dobozok mélyén. Ilyenek az annak idején Babitscsal és Kosztolányival szintén levelező Raffaelli Rafaela nővér⁷ a beteg Zelkéért aggódó levelei, vagy Hervay Gizella segélykérése és szalvétára írt verskézírata (*Kérvény*). Vagy egy egészen korai, 1934. augusztus 4-én kelt csöngői, hét oldalas Weöres Sándor-levél, melyben egészen őszinte, szinte karikatúraszerű leírást készít önmagáról.

Viszonylag nagy mennyiségben találhatóak vegyes levelek (több mint négyszáz) köztük: olvasói levelek, gratuláló levelek a hatvan-, majd hetvenesztendő, illetve József Attila-díjas költőnek, vagy éppen: iskolai tanulók és tanítónők hívják felolvasni, kérnek kéziratot vagy aláírást. Ezek a dokumentumok beszédes lenyomatai

⁶ DÉRY Tibor levele Zelk Zoltánnak, [Balaton]füred, 1976. július 2., PIM Kézirattár, Gy. n. sz.: 2006/39.

⁷ Raffaelli Rozina Rafaela (1893–1988) irgalmas rendi nővér, tanítóképző intézeti tanár; számos magyar íróval folytatott kiterjedt levelezést.

egy mára letűnt korszaknak, melynek társadalmi vetületei is lám, akár tanulmányozhatókká válnak egy-egy írói hagyaték segítségével.

január 30.
Madassom!
Csomagtól - cigarettáit s felsőruházatát - meg-
kaptam. Nagyon szép! Köszönöm
Ij! Jó éjszaka, mert lassan ugrás,
de frissen a napot.
Édesem! Szívem! Madassom!
Szeret, szeret, nagyon szeret,
Zoltán

Zelk Zoltán levele feleségének, Batori Irénnek a munkaszolgálatból, 1944. január 30.

Zelk hagyatékának elválaszthatatlan zárványa első feleségétől, a szintén író Batori Iréntől⁸ fennmaradt dokumentumok. Egy korai önéletírás, két fogalmazófüzet, három verskézirat, tizenhat prózai művének kézírata, illetve különböző személyi dokumentumai a polgári iskolai értesítőktől a halotti anyakönyvi kivonatig. Nem beszélve arról a néhány neki címzett levélről, melyek jó része Zelk munkaszolgálat alatt keletkezett⁹ (íróik között: Szegi Pál; Trencsényi-Waldapfel Imre és felesége, Petrolay Margit; a könyvkötő Frankl Sándor felesége, Rózsi; Vas István), de akad például Örkény Istvántól egy lelkiismeret-furdalást tükröző gépiratos küldemény, melyet 1957-ben, Zelk börtönbüntetésének idején adott postára. Fennmaradt egy autográf fogalmazvány, melyet Irén valószínűleg Kádár Jánosnak címzett, ebben kegyelemért könyörög a fizikailag legyengült Zelk szintén beteg felesége. Tudjuk, hogy Irén korán, 1958. június 24-én halt meg, Zelket négy hónappal később engedték ki börtönéből, majd rá két évre megalkotta azt az elégiát, mely miatt egy időre „egyversűvé” vált. A *Sirályt* méltató levelek közül Ruffy Péterét, Bortstieber Gertrúdét és férjét, Lukács Györgyét, illetve Kormos Istvánét emelném ki. Érdeemes időt szánni egy-egy levél egészének elolvasására. Érezhető – és nem csupán e dicsérő levelekkel kapcsolatban –, hogy Zelk személyisége bensőséges hangulatú levelek írására ösztönözte pályatársait.

⁸ Batori Irén (1905–1958) zenetanári oklevéllel rendelkező író, újságíró. Főleg gyermekeknek szánt könyvei miatt volt népszerű.

⁹ Köztük azok is, amelyeket maga Zelk küldött, részletesen lásd SINKA Erzsébet, *Tábori posta* 202/56, Holmi, 2000/6.

Társaságunk munkája felől

ami az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka

szöveg - töredékes
szöveg - töredékes
szöveg - töredékes
szöveg - töredékes
szöveg - töredékes
szöveg - töredékes

Feladat az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka

szöveg - töredékes

30 napos munka, munka
3 hét munka a munka

amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka

amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka

amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka

amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka
amelyet az a munka, ami az a munka

Kései versfogalmazvány az 1970-es évekből

Meghatározó jelentőségű a hagyaték megőrzőjének, az életmű gondozójának, a hátrahagyott és nem publikált művek összegyűjtőjének¹⁰ (heroikus munkájának lenyomatai azok a gépiratok, melyek az olykor valóban nehezen olvasható versfogalmazványokat teszik világossá), Zelk életrajz-írójának¹¹ és nem mellesleg a költő utolsó társának, Sinka Erzsébet irodalomtörténésznek pótolhatatlan munkája. Mellékelt jegyzeteivel olykor alaposan megvilágítja egy-egy mű keletkezési körülményeit, az írói életútban betöltött helyét, vagy egy-egy datálatlan kéziratra vonatkozóan utólagosan megállapítja a keletkezés idejét. Neki köszönhetjük a költő publicisztikai működésének alapos felkutatását, s így egy igen tekintélyes lapkivágat-gyűjtemény is a Múzeum birtokába került, mely tartalmazza Zelk különböző meséit – főként a Pesti Hírlap Vasárnapjából –, a Szabadság című lapban 1945 és 1948 között publikált, főként színházi kritikáit, illetve az Élet és Irodalom hasábjain megjelent *Pénteki leveleket* az 1960–1970-es évekből. A Sinka Erzsébethez írt, szintén a hagyatékban található levelek nagyban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy Zelk művészetének recepciója értő módon folytatódhasson. Zelkné nem csupán kéziratokat, hanem a költő számos kitüntetését, öt ábrázoló fotót, akvarellt is rendelkezésünkre bocsátott, illetve a használati tárgyaiból néhány darabot szintén.

Az életmű megengedő és nem szab feltételeket az olvasóval szemben. Ezért tud népszerű lenni ma is. A zelki szöveg közel enged az irodalomhoz. A zelki hagyaték közel enged az irodalmi muzeológiához. Amikor kéziratot hagyatékát feldolgoztam, egyszerre tanultam tőle és érte. Szerencsésnek tartom magam, hogy megismerhettem ezt a csodálatos munkát, ami a kéziratárossággal jár, és ezt éppen Zelk Zoltán hagyatékán keresztül tehettem.

Ezért töredék minden,
ezért életmű minden
versünk: te talán elborúlt
emlékezetű utókor!

Töredék és életmű

Zelk Zoltán katonai igazolványa

¹⁰ ZELK Zoltán, *Térdig hamuban. Kiadatlan versek 1925–1981*, összegyűjt., szöv. gond. SINKA Erzsébet, Bp., Szépirodalmi, 1988.

¹¹ SINKA Erzsébet, *Két bold alatt. Zelk Zoltán megíratlan önéletrajza*, Bp., Argumentum, 1999.